

LEUVENSE BIJDRAGEN

TIJDSCHRIFT VOOR GERMAANSE FILOGIE

65e JAARGANG 1975 4e AFLEVERING

KLINKER-REDUCTIE IN HET NEDERLANDS

G.E. BOOIJ

1. Inleiding

In een artikel in dit tijdschrift getiteld 'De plaats van de e in een fonologische beschrijving van het Nederlands' (De Schutter 1975) gaat De Schutter in par. 2 in op het verschijnsel van klinkerreductie, de reductie van vocalen tot een schwa. Hij geeft de volgende voorbeelden van klinkerreductie :

- (1) muziek → mēziek
- muziekaal → muzēkaal
- inter=esse → interesse
- inter=esse-ant → interessant
- galop → gelop
- galop+eer → galapeer
- mechantisme → mechenisme
- mechantisch → mechanisch

Uit deze voorbeelden blijkt volgens hem dat voor klinkerreductie in ieder geval twee dingen gelden :

- (i) neutralisering doet zich vooral (hoewel niet uitsluitend) voor bij de vocaal in de syllabe onmiddellijk voorafgaande aan de hoofdtonige lettergreep.
- (ii) neutralisering blijft vrijwel beperkt tot wat als het 'centrale morfeem' kan gelden (daarmee bedoelt D.S. dat reductie niet optreedt in suffixen als *-isch* en *-ika* : **mechanesch*, **mechanska*, en niet in een prefix als *pro-* : **presodisch*).

De Schutter geeft geen standaard-fonologische regel die deze gevallen van klinker-reductie verantwoordt. In dit artikel zal ik proberen wel een dergelijke regel te geven. Daarbij zal blijken dat klinkerreductie alleen adequaat kan worden beschreven in samenhang met een theorie over de interne morfologische structuur van woorden.

Vooraf nog een belangrijk punt van principiële aard. De Schutter maakt geen scherp onderscheid tussen diachrone klinker-reductie en synchrone klinker-reductie. De data onder (1) b.v. zijn voorbeelden van synchrone alternanties veroorzaakt door een synchrone

van drie lettergrepen die positief gekenmerkt zijn voor deze regel, het hoofdaccent naar voren schuift, naar de eerste syllabe, waarbij het accent van de laatste syllabe overeenkomstig de conventies van Chomsky en Halle (1968) wordt verlaagd tot secundair accent :

(6) Main Stress Rule

$$V \rightarrow [1 \text{ klem}] / [\# X \text{---} C_0 ((eC_0) \left[\begin{array}{c} eC_0 \\ +\text{voc} \\ +\text{gespannen} \\ +\text{achter} \\ [+hoog] \\ [-rond] \end{array} \right]) \#]_{N,A,V}$$

(7) Alternating Stress Rule

$$V \rightarrow [1 \text{ klem}] / [\# C_0 \text{---} C_0 (V C_0) \left[\begin{array}{c} V \\ [1 \text{ klem}] \end{array} \right] C_1 \#]_N$$

Het afleiden van het accentpatroon van b.v. *almanak* verloopt nu als volgt :

$$(8) \quad \begin{array}{r} [\text{almanak}]_N \\ \text{Main Stress Rule} \quad 1 \\ \text{Alternating Stress Rule 1} \quad 2 \end{array}$$

Klinker-reductie treedt echter niet op als de vocaal niet wordt voorafgegaan door een consonant, hetzij omdat de vocaal aan het begin van een woord staat (9) of omdat de [h] voorop staat, een klank die [-consonantisch] is (10). Twee klanken reduceren ook niet (11) en de te reduceren vocaal moet ook gevolgd worden door een consonant zoals blijkt uit de foute reductie onder (12) :

- (9) anaal *ənaal
 egaal *əgaal
 elite *əlite
 ellips *əlips
 oraal *əraal
- (10) humaan *həmaan
 heraut *həraut
 heroisch *həroisch
- (11) houweel *həweel
 laurier *lərier
- (12) chaotisch *chəotisch

De volgende regel van klinker-reductie verantwoordt al de hierboven besproken feiten :

$$(13) V \rightarrow [e] / \# \quad \text{X } C_1 \quad \overline{\quad\quad\quad} \quad C_1 \quad \begin{matrix} V \\ [+ \text{ klem}] \end{matrix} \quad Y \#$$

Deze regel reduceert zowel gespannen als ongespannen vocalen als ze maar gevolgd worden door minimaal één consonant. De volgende voorbeelden ondersteunen deze claim (de onderstreepte klinkers reduceren) :

(14) <i>gespannen vocalen</i> :	<i>ongespannen vocalen</i> :
f <u>r</u> ekw <u>e</u> ntie	k <u>a</u> ram <u>o</u> ol
re <u>l</u> ik <u>w</u> ie	col <u>o</u> rt <u>e</u> ur
ju <u>s</u> t <u>i</u> t <u>i</u> e	docu <u>m</u> en <u>t</u> at <u>i</u> e
pers <u>i</u> fl <u>a</u> ge	tra <u>n</u> s <u>c</u> en <u>d</u> en <u>t</u> ie
per <u>i</u> sc <u>o</u> op	comp <u>e</u> n <u>s</u> at <u>i</u> e

Er zijn echter enkele complicaties ten aanzien van reductie van ongespannen vocalen in de eerste syllabe gevolgd door twee consonanten, zoals De Schutter ook correct opmerkt in par. 2.3. Reductie is alleen mogelijk als de vocaal een [ɛ] is, gevolgd door een [r] plus nog een consonant, of wanneer beide consonanten tot de tweede syllabe behoren. Vergelijk :

(15) (a) pers <u>o</u> on	persoon
perc <u>e</u> nt	percent
(b) past <u>o</u> or	pestoer
past <u>e</u> i	pestei

maar :

(c) remb <u>o</u> urs	*rembours
pend <u>a</u> nt	*pendant
kart <u>o</u> n	*kerton
port <u>i</u> er	*portier
kwart <u>i</u> er	*kwertier
mont <u>e</u> ur	*menteur

De juistheid van deze condities op de eerste syllabe blijkt ook uit het feit dat de [a] van *kwartier* en *karton* wel gereduceerd kan worden, als eerst de [r] verdwijnt. We krijgen dan de correcte vormen [kweti:r] en [kəton]. De regel van [r]-reductie voedt dus de regel van klinker-reductie.

Een interessant aspect van deze condities op de eerste syllabe is, dat de notie 'syllabegrens' blijkbaar noodzakelijk is voor een adequate fonologische descriptie, zoals ook betoogd is door Hooper (1972). Het is trouwens so-wie-so duidelijk dat het vermogen om woorden in syllaben te verdelen, een stukje van ons fonologisch taalvermogen is dat verantwoord moet worden door syllabificatie-regels. Ik neem aan dat de syllabegrenzen (β) aanwezig

Kunnen we hieruit concluderen dat de woordvormingsregels die de suffixen *+aal*, *+eel* en *+age* aanhechten aan een basiswoord als output woorden hebben zonder interne haakjes? Dat is een logische mogelijkheid. We zouden de regel voor woorden op *+aal* b.v. als volgt kunnen formuleren:

$$(19) [X]_N \longrightarrow [X +aal]_A$$

De andere mogelijkheid is, dat woordvormingsregels inderdaad altijd interne haakjes voor het basisgedeelte produceren maar dat deze haakjes in bestaande woorden verloren kunnen gaan. Deze hypothese wordt voorgesteld in Aronoff (1974:54). Ik zal trachten aan te tonen dat de laatste hypothese inderdaad de juiste is. Laten we b.v. eens nader kijken naar het suffix *+aal* dat kan worden aangehecht aan nomina om adjectieven te vormen. (20) geeft een aantal voorbeelden (de onderstreepte klinkers kunnen reduceren):

(20)	N	A
(a)	globe	glo <u>baal</u>
	idee	ide <u>aal</u>
	radix	rad <u>icaal</u>
	muziek	muz <u>ikaal</u>
(b)	grammatika	grammat <u>ikaal</u>
	paradox	paradox <u>aal</u>
	centrifuge	centrifug <u>aal</u>

In de adjectieven onder (a) kan de laatste vocaal voor het suffix worden gereduceerd. Dit impliceert dat die vocaal onbeklemtoond is en dat die woorden dus geen interne haakjes bevatten. Anders zou de laatste vocaal voor het suffix een secundair accent hebben. Maar in de adjectieven onder (b) moeten er interne haakjes aanwezig zijn gezien de klinker-reductie-mogelijkheden. De volgende afleiding laat dit nog eens zien (ik neem aan dat de slot-[a.] van *grammatika* wordt gedeleerd door een algemene regel die slot-vocalen deleert voor een suffix dat met een vocaal begint):

(21)		[[grammatik] _N +aal] _A
	MSR, 1e cyclus	<u>1</u>
	MSR, 2e cyclus	<u>2</u> <u>1</u>
	Klinker-reductie	<u>e</u> <u>e</u>
	Fonetische vorm	[grɛma.tɛka.l]

In sommige woorden op *-aal* moet het basiswoord dus haakjes hebben. Dit kan worden verklaard door de hypothese dat de woordvormingsregels altijd interne haakjes toevoegen aan het basiswoord maar dat deze verloren kunnen gaan. In sommige gevallen kan het verlies

van haakjes verklaard worden door het feit dat de semantische relatie tussen basis-woord en afgeleid woord zeer verzwakt is, het verschijnsel van 'semantic drift'. De relatie tussen b.v. *idee* en *ideaal* is veel zwakker dan die tussen *grammatika* en *grammatikaal*.

Brame (1974) geeft ook een voorbeeld van semantische specialisering met als gevolg verlies van haakjes. Hij wijst erop, dat het woord *prohibition* twee uitspraken heeft, afhankelijk van de interpretatie van het woord. Als het woord zijn letterlijke betekenis heeft is de bouw van het woord $[[\text{prohibit}]_V \text{ion}]_N$ met de fonetische vorm $[\text{pro.h}^2\text{ibi}^1\text{ʃ}^1\text{ɛn}]$, maar als het woord wordt gebruikt om te verwijzen naar een bepaalde wet of periode in de Amerikaanse geschiedenis ("the days of prohibition") heeft het woord blijkbaar geen interne haakjes want klinker-reductie en ook [h]-deletie zijn mogelijk in de tweede syllabe : $[\text{pro.}^1\text{ɒbi}^1\text{ʃ}^1\text{ɛn}]$.

Een ander voorbeeld van een type gelede woorden waar in sommige gevallen interne haakjes nodig zijn is de klasse van woorden op *-ie*. *Analogie* b.v. heeft interne haken gezien de correctheid van de fonetische vorm $[\text{an}^1\text{ɒ}^2\text{lo}^1.\text{gi}^3]$ en de incorrectheid van de vorm $^*\text{[ana.l}^1\text{ɛgi]}$. De [o.] draagt dus secundair accent. Maar *pastorie* daarentegen heeft geen interne haakjes blijkens de correcte uitspraak $[\text{past}^1\text{ɛri}]$. Ook hier geldt weer dat de relatie tussen *analoog* en *analogie* duidelijk is, maar die tussen *pastor* en *pastorie* veel minder. *Pastorieën* worden bewoond door dominees of pastoors, maar niet door pastors. *Pastor* is een theologische term.

Ik concludeer derhalve dat woordvormingsregels altijd haakjes toevoegen aan het basis-gedeelte van een geleed woord, maar dat die haakjes verloren kunnen gaan in bestaande woorden. Regels van het type (19) moeten dus worden uitgesloten. Dit ondersteunt de hypothese dat woordvormingsregels structuur-bouwende regels zijn en geen structuur-veranderende regels. Regel (19) is immers een structuur-veranderende regel : de syntactische categorie-knoop N wordt uitgewist. De hypothese dat woordvormingsregels structuur-bouwende regels zijn wordt op hiervan onafhankelijke gronden beargumenteerd in Booij (in voorbereiding).

4. Klinker-reductie en stijlverschillen

Klinker-reductie is een optionele regel die alleen wordt toegepast in de spreekstijl van de conversatie. Er zijn dus minstens twee spreekstijlen, één met klinker-reductie en één zonder. Er

is echter nog een derde zeer informele spreekstijl waarin extra klinker-reductie optreedt. De woorden *ekonomie*, *filosofie* en *analogie* kunnen b.v. als volgt worden uitgesproken :

(22)	a	b	c
	(formeel, zonder reductie)	(conversatie, met reductie)	(zeer informeel, extra reductie)
	[e.ko.no.mi]	[e.kəno.mi]	[e.kənəmi]
	[filo.so.fi]	[filəso.fi]	[filəsəfi]
	[a.na.lo.gi]	[anəlo.gi]	[anələgi]

De fonetische vormen onder (c) kunnen worden afgeleid door een stijl-specifieke fonologische regel die een secundair beklemtoonde vocaal onbeklemtoond maakt als er een syllabe met een schwa aan voorafgaat, en er een vocaal met [1 klem] op volgt :

(23) Klemtoon Reductie

$$\begin{array}{c}
 2 \text{ klem} \\
 \text{v} \longrightarrow [- \text{klem}] / \text{ə C}_0 \text{ --- C}_0 \text{ --- } \text{v} \\
 \text{[1 klem]}
 \end{array}$$

Deze regel voedt de regel van klinker-reductie en derhalve kan klinker-reductie tweemaal worden toegepast. We krijgen zo de volgende afleiding van de fonetische vorm van *analogie* in de zeer informele stijl :

(24)		[[analoog] _A + ie] _N
	Main Stress Rule, 1e cyclus	<u>1</u>
	Main Stress Rule, 2e cyclus	<u>2</u> <u>1</u>
	Klinker-reductie	ə
	Klemtoon-reductie	
	Klinker-reductie	ə
	Fonetische vorm	[anələgi]

5. Conclusies

De conclusies uit de hierboven gegeven analyse van klinker-reductie zijn :

- (i) de notie 'centraal morfeem' is niet adequaat voor de beschrijving van klinker-reductie.
- (ii) het verschijnsel van klinker-reductie ondersteunt in samenhang met de principes van Chomsky and Halle (1968) voor de toepassing van accentregels de hypothese dat woordvormingsregels zuiver structuurbouwende regels zijn

(iii) stijlverschillen kunnen mede gekarakteriseerd worden door
stijl-specifieke fonologische regels

Instituut voor Neerlandistiek
Universiteit van Amsterdam, mei 1976.

NOTEN

1. Deze regel wordt uitvoerig gemotiveerd in mijn studie *Dutch Morphology* (in voorbereiding).
2. Zie voor een motivering van de grenssymbolen Booij (1975).
3. De uitspraak [a] van de eerste vocaal van *analogie* wordt verklaard door een ontspanningsregel die opereert op onbeklemtoonde, niet-hoge vocalen in de eerste syllabe van een morfeem, b.v. *banaan* [bana.n], *kolossaal* [kɔlɔsa.1], *televisie* [tɛlɛvisi].

BIBLIOGRAFIE

- ARONOFF, M. 1974. *Word Structure* M.I.T.-diss.
- BOOIJ, G.E. *Generatieve morfologie en grenssymbolen*. *Spekator* 5 (1975-1976), 2-16.
- BOOIJ, G.E. *Dutch Morphology* (in voorbereiding).
- BRAME, M. *The Cycle in Phonology : Stress in Palestinian, Maltese and Spanish*. *Linguistic Inquiry* 5 (1974), 39-60.
- CHOMSKY, N. and M. HALLE. 1968. *The Sound Pattern of English*. New York etc.
- HOOPER, J.B. *The Syllable in Phonological Theory*. *Language* 48(1972), 525-42.
- SCHUTTER, G. de. *De plaats van de ə in een fonologische beschrijving van het Nederlands*. *Leuvense Bijdragen* 64 (1975), 173-202.
-